

Zienkiewicz, Tadeusz

Zawartość literacka prasy polskiej na Warmii, Mazurach i Powiślu w XIX i początkach XX wieku : (problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 325-335

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Zienkiewicz

ZAWARTOŚĆ LITERACKA PRASY POLSKIEJ NA WARMII, MAZURACH I POWIŚLU W XIX I POCZĄTKACH XX WIEKU (problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań)

W roku 1977 na sesji poświęconej problematyce prasy polskiej na Warmii i Mazurach sformułowano szereg postulatów badawczych, zaproponowano etapy badań nad dziejami prasy, wymieniając między innymi:

- konieczność sporządzenia pełnej bibliografii gazet i czasopism;
- dokonanie analizy stanu badań i wytypowanie problemów studiów;
- opracowanie monografii wszystkich czasopism i gazet polskich;
- opracowanie monografii wybranych kwestii;
- przygotowanie i napisanie obszernej syntezy¹.

Częściową realizacją tych postulatów są badania prowadzone przez zespół pracowników Zakładu Filologii Polskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Przebiegają one w dwóch fazach. Pierwsza to sporządzenie kartoteki zawartości literackiej poszczególnych gazet, czasopism, dodatków samodzielnych i niesamodzielnych oraz kalendarzy. Duże luki w zbiorach prasy powodują jednak, że praca nad kartoteką prasy z lat 1842—1939 nie została zakończona (uczyniono to w stosunku do prasy po r. 1945).

W drugiej przystąpiono do opracowywania zawartości literackiej większości pism (całości lub poszczególnych roczników).

Autor artykułu badał zawartość literacką gazet, czasopism, dodatków samodzielnych i niesamodzielnych oraz kalendarzy (które według niego można zaliczyć do prasy) ukazujących się na Mazurach i Warmii w latach 1842—1939; z terenu Powiśla przedmiotem badań uczyniono wydawaną w roku 1920 „Gazetę Polską dla Powiatów Nadwiślańskich”. Rozważano więc szczegółowe problemy historii prasy: dzieje zawartości, sposoby przekazywania treści, funkcje społeczne tych treści. W dotychczasowych badaniach nad dziejami prasy Warmii i Mazur w XIX i początkach XX wieku albo pomijano sprawę zawartości literackiej², albo też ograniczano się do zasygnalizowania tej problematyki wymieniając nazwiska twórców i nazwy ich dzieł publikowanych na łamach danego pisma³. Koncentrowano się głównie na problemach uwarunkowań

¹ Zob. J. Przeracki, *Konferencja naukowa poświęcona historii prasy Warmii i Mazur*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 1978, nr 1, ss. 139—147.

² Np. Z. Lietz, *Z dziejów gazety «Mazur» (1928—1939)*, KMW, 1962, nr 3, ss. 597—615.

³ Np. T. Cieślak, *Dzieje «Gazety Ludowej»*, Rocznik Olsztyński, 1958, ss. 15—29; A. Wąkar, *Rola «Gazety Olsztyńskiej» w ruchu polskim na Warmii*, w: *Szkice olsztyńskie*, Olsztyn 1959, ss. 189—208; T. Cieślak, *Dzieje czasopism o nazwie «Mazur»*, Rocznik Olsztyński, 1959, ss. 21—46. Szerzej traktuje zawartość literacką J. Chłosta w artykule, *Zarys dodatków do «Gazety Olsztyńskiej» w latach 1921—1939*, KMW, 1974, nr 1, ss. 3—25, chociaż mimo bogatej

politycznych prasy, na jej obliczu ideowym, treściach tego typu, na sprawach organizacyjno-redakcyjnych. Niektóre gazety i czasopisma nie były dotychczas w ogóle przedmiotem badań. Studia nad zawartością literacką winny być poprzedzane lub jednocześnie z prowadzonymi przez historyków i historyków prasy badaniami nad dziejami pisma, jego programem itp.

Inny typ trudności ma swe źródło w stanie metodologii badań. Trzeba stwierdzić, że badania polonistyczne nad prasą ogólnokrajową czy regionalną, w małym stopniu uwzględniają zawartość literacką prasy ogólnej. Nie straciły na aktualności słowa J. Trznadłowskiego: „Czasopiśmiennictwu polskiemu poświęcali nasi badacze stosunkowo mało uwagi, traktując to zagadnienie raczej marginesowo z okazji rozważań nad życiem i twórczością poszczególnych pisarzy — —. Dalej, zagadnienie to bywało poruszane jako materiał źródłowy do naświetlenia poszczególnych zagadnień natury historycznoliterackiej interesujących badacza w związku z jego szczegółowymi studiami”⁴.

Konfrontacja tych słów z rzeczywistością potwierdza słabe w dalszym ciągu zainteresowanie badaczy prasą i rzadko jeszcze spotykane w badaniach traktowanie tej zawartości jako elementu (części składowej) pisma — prócz badań nad powieścią odcinkową.

Trudności metodologiczne mają swe źródło w specyfice treści, co pozwala z góry założyć, że proponowane przez prasoznawstwo metody i techniki badawcze muszą być bardzo poważnie zmodyfikowane.

Artykuł przedstawia ogólną koncepcję przyjętą przez autora w prowadzonych przez niego badaniach, polegającą na rozpatrywaniu zawartości literackiej w kontekście całości pisma. Nie zawiera on więc syntetycznego opracowania zawartości literackiej prasy, nie wylicza jej wszystkich spraw, które można wyodrębnić w tym wieloaspektowym i złożonym problemie.

Wymienione wyżej trudności stanowią uzasadnienie tego, dlaczego autor zajął się przede wszystkim problemami metodologicznymi.

Jak już wspomniano, badana była prasa Warmii, Mazur i Powiśla. Każdą z nich rozpatrywano oddzielnie, z uwagi na specyfikę regionu, a zatem i czytelnika. To rzutowało na zawartość literacką, na recepcję poetów i pisarzy krajowych, na popularność określonych utworów, tematyki i formy. Sprawy te tutaj zasygnalizowano jedynie, odsyłając do innych publikacji⁵. Podstawą przyjętej koncepcji stała się definicja zawartości sformułowana w *Encyklopedii wiedzy o prasie*, że zawartość to „— — ogół treściowo-formalny elementów (części składowych) gazety i czasopisma tworzących pewną całość o cechach istotnych i przypadkowych; elementy te są w poszczególnych wydaniach gazet i czasopism uporządkowane w określony sposób, tworząc jego strukturę”⁶.

Treści literackie i inne wypowiedzi prasowe potraktowano jako całość z punktu widzenia programu pisma, odbiorcy, klimatu wewnętrznego, struk-

zawartości literackiej „Gościa Niedzielnego”, wylicza tylko b. znanych twórców i w przypisach podaje część ich utworów. Podobnie postępuje w odniesieniu do „Przyjaćla Działek” i „Życia Młodzieży”.

⁴ J. Trznadłowski, *W sprawie czasopiśmiennictwa polskiego do roku 1840*, Prace Polonistyczne, seria VIII, 1950, ss. 137—146.

⁵ T. Zienkiewicz, *Prasa Mazur (1842—1939) w procesie komunikacji literackiej. Z zagadnień polityki literackiej pism*, w: *Materiały z sesji IBL-PAN «Społeczne uwarunkowania instytucjonalne życia literackiego»*. Olsztyn 1977; tenże, *Z badań nad piśmiennictwem polskim na Warmii, Mazurach i Powiślu. Niektóre zagadnienia metodologiczne*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie, Olsztyn 1978, ss. 5—19.

⁶ *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanko, Wrocław i in. 1976, ss. 257—258.

tury; jako komunikat w zespole komunikatów. Utwór zamieszczony na łamach gazety, czasopisma czy kalendarza traci bowiem swoją samodzielność i staje się segmentem uporządkowanej całości. Jest to stwierdzenie podstawowe dla formułowania szczegółowych problemów.

Pierwsza ich grupa to pojęcie zawartości literackiej i związane z tym sprawy kategoryzacji wypowiedzi, ich podział ze względu na kryteria formalne i materialne.

Ewa Dobrowolska i Danuta Poklewska w swoim artykule o literaturze na łamach „Gazety Toruńskiej” proponują podział tej zawartości na dwie grupy: teksty literackie i omówienia⁷. Inni zastępują określenie „omówienia” — słowem „materiały”. Omówienia (materiały) obejmują: artykuły, recenzje, wspomnienia, wywiady, biogramy, notatki i wzmianki informacyjne, reklamę, ogłoszenia itp. Gdyby zastosować podział prasoznawczy (kryterium rodzajowe), to można mówić o wypowiedziach dziennikarskich w grupach: wiadomości, sprawozdań, wywiadu, artykułu, krytyki artystycznej, komentarza i felietonu⁸.

Do zawartości literackiej należą wypowiedzi niedziennikarskie: przemówienia, listy, odezwy, ogłoszenia, reklama, nekrologi, komunikaty oraz rozrywki umysłowe o treści literackiej bądź posiadające cechy utworu literackiego. Należy tu oczywiście także literatura piękna.

Zgodnie z podziałem formalnym do zawartości literackiej zaliczyć trzeba, gatunki obrazowo-językowe i obrazowe.

Przedmiotem badań są więc teksty literackie i omówienia, które zgodnie z kryterium autorskim (pochodzenie wypowiedzi) dzieli się: na własne redakcyjne i pozaredakcyjne, agencyjne i przedruki (te ostatnie stanowią oddzielny problem badawczy, również w odniesieniu do zawartości literackiej). W podziale tym konieczne jest uwzględnienie kryterium stopnia jawności i zgodnie z nim wyodrębnienie wypowiedzi: autorskich, anonimowych oraz podpisanych pseudonimem i kryptonimem. Uwzględnienie tego podziału jest ważne, gdyż np. utwory anonimowe pojawiają się często w prasie XIX i początkach XX wieku, a zwłaszcza w prasie dla ludu. Np. w „Gościu Niedzielnym” z lat 1893—1914 utwory anonimowe stanowią 87,4%, a w „Mazurskim Przyjacielu Ludu” — 62,3%. Utwory drukowane anonimowo dominowały w prasie do I wojny światowej. Drukowano tak nie tylko pisarzy regionalnych, ale i klasyków polskiej literatury⁹. Ustalenie autorstwa jest trudne, wymaga bowiem studiów nad prasą wzystkich trzech zaborów, a szczególnie pruskiego, oraz nad literaturą nieraz drugo- i trzeciorzędą.

⁷ E. Dobrowolska, D. Poklewska, *Literatura polska na łamach „Gazety Toruńskiej” 1887—1921*, Zeszyty Naukowe UMK, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 1970, z. 39, ss. 33—91.

⁸ J. MaziarSKI, *Problemy systematyzacji gatunków dziennikarskich*, w: *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, t. 2, Warszawa 1970, ss. 77—104.

⁹ Anonimowo drukowano np. utwory M. Konopnickiej: *Chodziły tu Niemce* (Gość Niedzielny, 1900, nr 52), *Grunwald* (Gość Niedzielny, 1902, nr 29), *Nasze srebro, złoto...* (Gość Niedzielny, 1904, nr 31), *Wolny najmity* (Gość Niedzielny, 1902, nr 41), *Stara prządka* (Gość Niedzielny, 1904, nr 44), *Dym* (Gazeta Olsztyńska, 1901 nr 42—44), *Piosenka sieroty* (Przyjaciel Rodziny, 1906, nr 13), *A czemuż wy chłodne rosy...* (Przyjaciel Rodziny, 1911, nr 16), *Kto dla siebie pracuje...* (Przyjaciel Działek, 1924, nr 35), *Ty, coś walczył dla ideał...* (Zycie Młodzieży, 1928, nr 1), *Temu tylko pług a socha* (Mazur, 1932, nr 69). Na łamach „Przyjaciela Ludu Łeckiego” zamieszczano anonimowo bajki I. Krasickiego: *Orzeł i jastrząb* (1842, nr 1), *Rybka mała i szczupak* (1842, nr 1), *Czapla, ryby i rak* (1842, nr 2), *Szczep winny* (1842, nr 8), *Podróżny i kaleka* (1844, nr 8). Wśród utworów anonimowych znaleźć można utwory H. Sienkiewicza: *Jamioł* (Gazeta Olsztyńska, 1892, nr 79—82), *A. Mickiewicza Panicz i dziewczyna* (Przyjaciel Rodziny, 1908, nr 34).

Autorki wymienionego artykułu w „Gazecie Toruńskiej” dzielą twórców na dawnych i współczesnych, najwybitniejszych, średniej miary i nieznanych oraz wyodrębniają twórców regionalnych, oddzielnie też traktując literaturę powszechną. Podział ten przyjęto również w przedstawionych badaniach, zwracając specjalną uwagę na literaturę regionalną i pozaregionalną — krajową.

Literaturę regionalną można z kolei podzielić na literaturę regionalną ludową i regionalną. Do tej ostatniej zaliczono twórczość Lecha Malbora (Franciszka Jujki), Krajnomira (Pawła Jaśka) czy Szczęsnego Zapolskiego (Franciszka Jankowskiego). Jako kryterium podziału przyjęto definicję Zdzisława Hierowskiego¹⁰. Stwierdzono, że badając obecność w prasie twórców regionalnych należy poszerzyć zakres, wyjść poza obszary badawcze prasoznawstwa i zająć się zawodem twórcy, miejscem zamieszkania, aktywnością literacką, formami współpracy z pismem (np. mecenatem redaktora pisma, przykładowo Jana Karola Sembrzyckiego nad Michałem Kajką), a więc sprawami wchodzącymi w skład ankiety socjologicznej pisarza, geografii i demografii literackiej¹¹.

Zauważono ponadto konieczność zbadania przyczyn powodujących, że proporcje pomiędzy literaturą regionalną i krajową są różne w różnych pismach i inne na Mazurach niż na Warmii.

Inne bowiem przyczyny zdecydowały o tym, że np. na 265 utworów literackich zamieszczonych na łamach „Gazety Leckiej” Marcina Gerssa, zaledwie kilka to utwory z literatury krajowej, a inne, niewątpliwie, są źródła dominacji twórczości regionalnej (70%) na łamach „Ewangelika” dodatku do „Gazety Ludowej”. Inne też były proporcje tych utworów w „Mazurze” (1906—1914), co zależało od aktualnego redaktora pisma.

Problemy obecności literatury krajowej na łamach prasy, popularności określonych twórców w poszczególnych regionach, pismach, okresach ich ukazywania się i okresach historycznych, popularności utworów o określonej tematyce, formie — należy rozpatrywać w kontekście recepcji literatury, rozumianej jako kategoria odbioru. Wśród pól badawczych tego problemu, wymienia się i obecność twórców i ich dzieł na łamach prasy¹².

Sprawę recepcji twórczości poetów i pisarzy krajowych na Warmii i Mazurach podejmowali już wielokrotnie historycy, historycy prasy i poloniści. Spośród nich niewątpliwie Tadeuszowi Orackiemu należy przyznać pierwszeństwo w badaniach nad recepcją, a szczególnie recepcją twórczości Adama Mickiewicza. Najwięcej artykułów, bo około dwudziestu, poświęcono recepcji Henryka Sienkiewicza, ale wciąż aktualny jest postulat Andrzeja Wakara sformułowany w artykule *Henryk Sienkiewicz na Mazurach* („Warmia i Mazuryzury” z 1965, nr 3), a dotyczący opracowania „solidnej monografii” recepcji dzieł tego twórcy, m.in. jego obecnością w prasie, szerzeniem przez gazety i czasopisma kultu tego pisarza.

Trzeba stwierdzić, że dotychczas sięgano do prasy po to, by w sposób fragmentaryczny ukazać obecność twórcy na łamach pisma, wymieniając

10 Z. Hierowski, *Życie literackie na Śląsku w latach 1922—1939*, Katowice 1969, ss. 61—71.

11 Projekt schematów działów życia literackiego podaje J. Stradecki, *W kręgu Skamandra*, Warszawa 1977, ss. 11—18.

12 Zob. J. Polakowski, *Odbiór dzieła literackiego jako przedmiot badań empirycznych (próba systematyki głównych kierunków i tendencji badawczych)*, Uniwersytet Śląski, Prace Dydaktyczne, t. 10, Literatura i językoznawstwo, Katowice 1976, ss. 7—47.

np. tylko cztery utwory Józefa I. Kraszewskiego z opublikowanych dziewiętnastu. Przykładem może być artykuł T. Orackiego *Sprawy mazurskie w działalności J. I. Kraszewskiego* w „Słowie na Warmii i Mazurach” z roku 1956, nr 21. Tenże autor w roku 1955 sformułował bardzo trafnie problemy badawcze na miarę ujęcia monograficznego, ale bez ujęcia problemów prasy¹³.

W pracach z zakresu prasoznawstwa proponuje się najczęściej uniwersalny podział tematyki zawartości prasy, wymieniając: życie prywatne, gospodarkę, produkcję, naukę, kulturę, oświatę, politykę, obyczajowość, prawo, religię, sport i turystykę¹⁴.

Podział ten, w przypadku badań zawartości literackiej, jest mniej przydatny. Wystąpią też różnice w zależności od typu pisma, adresata, okresu ukazywania się, regionu. Dlatego też w przeprowadzonych badaniach wyróżniano najczęściej: tematykę ludową, społeczno-obyczajową, religijną, historyczną, utwory o mowie ojczystej, o naturze, okolicznościową i inną.

Inny zupełnie podział zawartości stosowano w badaniach kalendarzy.

Zawartość literacka zajmuje określone miejsce w programie ideowym pisma i pełni wyznaczone jej wobec odbiorcy funkcje. To decyduje o proporcjach poszczególnych grup tematycznych w danym piśmie. Np. w „Gazecie Ludowej” największy procent (27,6) zajmowała tematyka społeczno-obyczajowa, a następnie — utwory o naturze (16,2). W „Mazurskim Przyjacielu Ludu” — tematyka społeczno-obyczajowa (53%), religijna (13%), ludowa (12%). W „Gazecie Polskiej dla Powiatów Nadwiślańskich”, ze względu na charakter i zadania pisma, na czoło wysuwała się tematyka plebiscytowa. Inną tematykę wyodrębnić można w pismach dla młodzieży („Życie Młodzieży”, „Dla Młodzieży”) i dla dzieci („Przyjaciel Dzieci”, „Nasz Świątek”).

Badaniami objęto prasę polską, a nie polskojęzyczną, niemniej dodatkowo uwzględniono tzw. „gadzinówki”, posiadające zawartość literacką. Np. „Pruski Przyjaciel Ludu” z lat 1901—1912 zamieścił 61 pieśni, 62 utwory poetyckie (głównie autorów regionalnych) oraz 64 pisane prozą. W polemice z ruchem polskim i z polską prasą zamieszczał artykuły na temat zawartości literackiej „Gazety Ludowej”, „Gońca Mazurskiego”, „Mazura”¹⁵, atakował twórców tej miary co Adam Mickiewicz¹⁶. W badanych regionach nie było, w odróżnieniu od Pomorza, pism literackich, ani dodatków o tym charakterze. Natomiast gazety ogólnie pełniły tu w pewnym stopniu funkcje czasopism kulturalno-społecznych, informowały bowiem o życiu kulturalnym i kulturalno-oświatowym ludności polskiej, zamieszczały jakby kronikę wydarzeń kulturalnych w Polsce („Gazeta Olsztyńska”, „Życie Młodzieży”, „Mazur” — z okresu 20-lecia).

Oddzielną kwestią, którą się jeszcze nie zajmowano, jest relacja «gazeta — kalendarz» wydawane w tym samym wydawnictwie lub przez te same osoby (M. Gerss, J. K. Sembrzycki, E. Sukertowa-Biedrawina).

13 T. Oracki, *Kuit Mickiewicza na Warmii i Mazurach*, Słowo na Warmii i Mazurach, 1955, nr 6.

14 M.in. P. Dubiel, *Metody analizy zawartości prasy*, w: *Metody i techniki badawcze*, t. 1, Warszawa 1969, ss. 9—11; J. Ratajewski, *Próba zastosowania metody statystycznej analizy zawartości treści na przykładzie wybranych czasopism śląskich z 1911 roku*, Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, 1969, t. 8, z. 2, ss. 214—226.

15 Pruski Przyjaciel Ludu, 1901, nr 52; 1903, nr 33; 1906, nr 37; 1909, nr 48.

16 *Jak o Prusakach myślał?* Pruski Przyjaciel Ludu, 1912, nr 6.

Badania nad funkcjonowaniem w prasie określonych modeli literatury przeprowadziła Irena Malinowska na Śląsku, analizując zawartość literacką gazet górnośląskich z przełomu wieków¹⁷. Autorka przyjęła, że zróżnicowana liczebnie i ideowo prasa śląska charakteryzuje się pewnymi wspólnymi cechami wynikającymi z realizacji wzorca pisma dla ludu. Badała literaturę regionalną i krajową. Wśród modeli wyodrębniła: literaturę zaangażowaną, polityczną, moralizatorską i ludyczną. W prasie Warmii i Mazur można wyodrębnić podobne modele, gdyż była ona również przeznaczona dla ludowego odbiorcy.

Do prasy trafiały utwory z obiegu masowego trywialnego. Znaleźć je można i w prasie Warmii i Mazur. Zamieszczano powieści detektywistyczne, kryminalno-awanturkowe, sentymentalno-obyczajowe. Prozą tego typu znaleźć można na łamach „Gazety Olsztyńskiej”, a wcześniej jeszcze — w „Gazecie Ludowej” i „Mazurze”. „Gazeta Olsztyńska” drukowała nie tylko *Trędowatą* i *Ordynata Michorowskiego* Heleny Mniszek, ale i *Dzikuskę* Ireny Zarzyckiej, *Czarci Jar* Antoniego Marczyńskiego czy *Tajemnicę wieży* F. Rockera. Przyczyny druku tego typu literatury były wspólne dla całej prasy. W odniesieniu do Warmii i Mazur zamieszczanie tych utworów można rozpatrywać w kontekście ciągłej walki o utrzymanie pisma, zwiększenie liczby prenumeratorów oraz roli, jaką przykuwająca uwagę, budząca zainteresowanie akcja powieści drukowanej w odcinkach mogła odegrać w rozbudzeniu czytelnictwa utworów w języku polskim.

Badania zawartości literackiej wymagają analizy samego tekstu z punktu widzenia wierności wobec oryginału. W prasie dla ludu drukowano gotowe adaptacje utworów literackich bądź też teksty, w których ingerencji dokonali sami redaktorzy.

Przykładem druku utworu adaptowanego może być zamieszczenie *Placówki* Prusa pod tytułem *O ojcowiznę*¹⁸, *Krzyżaków* Sienkiewicza¹⁹ czy też utworów Orzeszkowej: *Romanowa*, *W zimowy wieczór*, *Czarownica* (przeróbka *Dziurdziów*)²⁰. Zamieszczono *Bartka Zwycięzcę*²¹, przerobionego specjalnie dla Mazurów. Analizę utworu dostosowanego do ludowego odbiorcy w zaborze pruskim, a zarazem problemy metodologii badań tekstu adaptowanego, zawiera artykuł Joachima Glenska o przeróbce *Bartka Zwycięzcy*, zamieszczonej w „Nowinach Raciborskich”²².

Operacji tekstologicznych, zmian w obrębie komunikatu (uzupełnienia utworów własnymi wstawkami, wstępem, wyjaśnieniami) dokonowali M. Gerss i J. K. Sembrzycki²³. Inni redaktorzy zmieniali czasem tytuł utworu, zastępo-

17 J. Malinowska, *Literatura dla ludu i jej społeczne funkcje w świetle górnośląskiej prasy z lat 1889—1901*, w: *Śląskie miscellanea. Literatura—folklor, zbiór studiów*, red. D. Simonides i J. Zaremby, Wrocław i in., 1980, ss. 33—53.

18 *Gazeta Olsztyńska*, 1901, nr 66 i n.

19 *Gazeta Ludowa*, 1899, nr 17; 1900, nr 31; *Gość Niedzielny*, 1905, nr 3—48.

20 *Gazeta Olsztyńska*, 1897, nr 66—80; 1897, nr 2—9; 1893, nr 66—80.

21 *Gazeta Ludowa*, 1896, nr 95; 1897, nr 12.

22 J. Glensk, *Z dziejów adaptacji literackiej «Bartka Zwycięzcy» H. Sienkiewicza na Śląsku*, *Studia Śląskie*, 1965, ss. 263—283.

23 „*Lilie*, powiastka. Ułożył A. Mickiewicz, poeta polski, Tylko w niektórych miejscach przeznaczył M. Gerss dla lepszego zrozumienia Mazurów”, *Kalendarz Królewsko-Pruski Ewangelicki*, 1879; *Maty Tomek z Jablonny*, Ułożyła pani Klementyna Tańska, Polka —, *Napisy i wiersze ułożył M. Gerss w Lecu*”, *Gazeta Lecka*, 1883, nr 7; „*Trafila kosa na Kamień*”, *Opowiedział pan Walery Łozłński*, dla Mazurów opracował Jan Karol Sembrzycki”, *Mazur* 1883, nr 3 i n.

wali niektóre słowa i wyrażenia innymi, wprowadzali wyjaśnienia pod tekstem, poprzedzali go notką biograficzną itp.²⁴

Z tym się wiąże problem sterowania przez redakcje pism procesem odbioru zamieszczonego tekstu. Jak dany utwór odbierał czytelnik mazurski, przedstawił autor w cytowanym już uprzednio referacie²⁵. Oddzielnym problemem, który uwzględniono przy badaniu tekstów, jest problem plagiatu, pojawiający się w twórczości poetów ludowych.

W badaniach zawartości literackiej dokonano analizy popularności form i środków twórczych oraz ich związku z rozwojem pisma. Np. w „Gazecie Olsztyńskiej” do roku 1902 w zakresie prozy dominowały małe formy narracyjne, by następnie ustąpić miejsca powieściom drukowanym w odcinkach (czy odcinkowym). Polityka literacka redakcji gazet i czasopism wyrażała się m.in. w doborze utworów o określonej formie. Ze względu na ludowego odbiorcę musiały to być utwory zawierające konwencjonalne środki artystyczne, bliskie ludowi gatunki, np. bajki, legendy i podania, na Mazurach — wiersze posiadające formę pieśni religijnej, co nieraz zaznaczano w podtytule, odwołując się do pieśni znanej czytelnikom z kancjonałów.

Zapotrzebowanie na takie gatunki literackie potwierdziły dwie kolejno przeprowadzone ankiety „Mazura”, w których czytelnicy wypowiadali się na temat zawartości pisma²⁶.

Traktowanie zawartości literackiej w kontekście całości pisma wyrażało się również w badaniu funkcji tych wypowiedzi. Można mówić o funkcji ogólnej, wynikającej z koncepcji pracy narodowej w pojęciu redakcji i dysponentów pisma, ale i o funkcjach szczegółowych.

Do tekstów literackich można zastosować podział funkcji proponowany przez Stanisława Siekierskiego²⁷, w którym wyróżnia on funkcje: integrującą, instrumentalno-wychowawczą, estetyczno-kontemplacyjną oraz werystyczną — łącząc ten podział z innymi propozycjami, odnoszącymi się do innych typów wypowiedzi prasowej.

Literatura polska na Warmii, Mazurach i Powiślu pełniła funkcję integrującą, skupiała bowiem zainteresowania określonymi problemami życia narodu, ważnymi dla kultury polskiej i dla odbiorcy. Funkcja instrumentalno-wychowawcza mieści w sobie moralizatorską i polityczną. Werystyczna zaś

24 Utwór T. Lenartowicza drukowano pt. *Jak to u nas na Mazurach* (Prusko-Polski Kalendarz, 1900), a fragmentowi Chłopów Reymonta (Mazur, 1933, nr 13) nadano tytuł *Taniec mazowiecki*. Tytuł utworu M. Konopnickiej *Cichy wteczór* zmieniono na *Cichy wteczór w Polsce* (Gość Niedzielny, 1911, nr 28). Dokonywano nieraz operacji tekstologicznych, zmieniając słowa i wyrażenia, czyniąc je bardziej dostępnymi ludowemu odbiorcy. Z tego rodzaju zmianami spotykamy się już w „Przyjacielu Ludu Łeckim”, w utworach Jana Kochanowskiego (*Pieśń panny XII* z *Pieśni świętojańskiej o Sobótce* w nr 2 z 1842 r. i *Nie porzucaj nadzieje* w nr 4 z 1844 r.). Wymienione powody, ale i względy ideowe były przyczyną licznych zmian w tekście *Krzyżaków* H. Sienkiewicza, zamieszczonych w „Gazecie Ludowej” w latach 1899–1900, czy wymienionego już *Bartka Zwyńczyca*. Czasem zmieniano tylko niektóre słowa, np. w *Niemczakach* M. Konopnickiej (Mazur, 1932, nr 1–11) zamiast: „lepiej, żeby zgasło niż ma degenerować” na: „lepiej, żeby umarł, niż mają wyrosnąć na Niemców”. Problem sterowania odbiorem tekstu literackiego, m.in. przez umieszczanie wyjaśnień pod tekstem, omówił autor artykułu szerzej w referacie (zob. przypis 5).

25 T. Zienkiewicz, *Prasa Mazur w procesie komunikacji*, passim.

26 W odpowiedzi na ankietę ogłoszoną w roku 1931, czytelnicy wypowiadali się o wartości pisma, preferując bajki, podania, baśnie, gadki Jadama. W ankiecie z r. 1938 wy różniali tematykę religijną, historyczną, baśniową, społeczno-obyczajową, ludową.

27 S. Siekierski, *Współczesne funkcje literatury klasycznej*, w: *O współczesnej kulturze literackiej*, t. 2, Wrocław 1973, ss. 189–193.

odpowiada funkcji poznawczej. Redaktorzy pism dla ludu popularyzowali np. dzieje ojczyzny, zamieszczając specjalnie napisane utwory beletrystyczne bądź drukując dostępne ludowemu odbiorcy powieści historyczne. Taka forma zapoznawania z historią narodu była szczególnie ważna w badanych regionach w XIX i początku XX wieku, kiedy ludność polska pozbawiona była możliwości szkolnego uczenia się historii Polski.

Materiały (omówienia) mogą pełnić jeszcze inne funkcje. Jedną z nich jest informacyjna.

Zawartość literacką z całością pisma łączą zadania, jakie stają przed gazetą w określonym okresie walki politycznej. Z bogatej problematyki związku prasy z życiem politycznym, z wewnętrznymi przeobrażeniami narodowościowymi ludności polskiej, narastaniem świadomości narodowej, rozwojem germanizacji oraz kształtowaniem się form życia polskiego — na co zwraca uwagę Wojciech Wrzesiński²⁸ — autor wybrał do omówienia w tym artykule jedynie sprawę związku zawartości literackiej „Gazety Polskiej dla Powiatów Nadwiślańskich” z etapami walki politycznej przed plebiscytem i po 11 lipca. O funkcji zawartości literackiej można wnioskować na podstawie kolejno zamieszczanych utworów literackich: R. Nowowiejski, *Straż nad Wisłą* („Gazeta Polska” — dalej GP — z 13 kwietnia); *Wracamy* (Do Ciebie Polsko wracamy..., GP z 5 maja); Rodak Mazur, *Ludy śpiewajcie hymn zmartwychwstańca...*; B. Chmielewski, *Wisło moja* (GP z 20 maja); *Sztandar ducha* (GP z 23 maja); W. Szaley, *Akt miłości* (Kocham Ciebie Polsko..., GP z 25 maja); B. Chmielewski, *Sto lat czekałim na Ciebie* (GP z 6 czerwca); J. Ligon, *Ojczyzna* (z dodaną zwrotką o Warmiakach, Mazurach i Kaszubach, GP z 11 czerwca); F. Sędzicki, *Wiatr wieje od pomorskich stron* (GP z 12 czerwca); A. Asnyk, *Złote myśli* (Póki w narodzie myśl swobody żyje..., GP z 12 czerwca); J. Kasprowicz, *Błogosławieni* (GP z 17 czerwca); B. Chmielewski, *Czy kochasz ojczyznę, więc ponieś ofiarę* (GP z 18 czerwca); W. Pol, *Pieśń o ziemi naszej* (GP z 22 czerwca); P. Chmura, *Zapytaj ziemi i swego sumienia* (jeśliś jest polskim ludem z głębi duszy..., GP z 23 czerwca); M. Konopnicka, *Ojczyzna* (GP z 3 lipca); R. Bergel, *Polska* (GP z 7 lipca).

Po plebiscytcie drukowano: T. Hiż, *Narodzie! Niech twój duch wskrześnie!* (GP z 7 sierpnia); K. Przerwa-Tetmajer, *Do mego synka* (GP z 12 sierpnia); T. Szablewski, *Modlitwa wygnańca* (GP z 22 sierpnia); *Wytrwamy* (GP z 8 września).

Znamiennie jest też, że druk *Bitwy pod Grunwaldem* wyjątku z *Krzyżaków*, rozpoczęto na kilka dni przed plebiscytem²⁹.

O zawartości pisma decydowały też względy taktyczne, ale i osobiste cechy i walory zespołu redakcyjnego i współpracowników. Dobór treści w większych pismach zależał od kierownika działu (w tym przypadku — literackiego), na Warmii i Mazurach — od redaktora. Można z tego punktu widzenia analizować zawartość „Gazety Ludowej”, „Gazety Olsztyńskiej”, „Mazura”.

Ważne jest też ustalenie przejawów ingerencji cenzury, a i wpływu taktyki redakcji zmierzającej do pozyskania odbiorców, a przejawiającej się w tworzeniu nastroju wewnętrznego, klimatu, który miał potęgować poczu-

²⁸ W. Wrzesiński, *Ze studiów nad historią czasopiśmiennictwa polskiego w Niemczech w latach 1922—1939*, Śląski Kwartalnik Historyczny «Sobótka», 1967, nr 1—4, ss. 137—169.

²⁹ Zob. szerzej T. Zienkiewicz, «Gazeta Polska dla Powiatów Nadwiślańskich», w: *Z prac polonistycznych*, Olsztyn 1981, ss. 95—123.

cie wspólnoty czytelnika z pismem; w tworzeniu atmosfery solidarności, swojskości. Wyrażało się to w narracji dziennikarskiej i literackiej, stylu perswazji, kreowaniu zbiorowego podmiotu autorskiego. Pismo miało pełnić wobec odbiorcy rolę przyjaciela, współtowarzysza, współwyznawcy tych samych tradycji, tej samej wiary, rolę bardziej oświeconego, lepiej poinformowanego obserwatora, a wreszcie rolę przewodnika i nauczyciela. Omówione wyżej cechy taktyki odnieść można do redakcji „Gazety Olsztyńskiej”. Atmosferę taką tworzono artykułami, w których w sposób zamierzony eksponowano zbiorowy podmiot mówienia, listami od czytelników, gawędami Franka, a potem Kuby spod Wartemborka i Gottlieba spod Jańsborka, aż po hasła i częściowo ogłoszenia. Tę atmosferę tworzyły i utwory literackie.

Analiza zawartości prasy z tego punktu widzenia pojawia się rzadko w badaniach nad prasą w ogóle³⁰. Autor niniejszego artykułu nie prowadził ich także w odniesieniu do całości prasy. Konieczne jest włączenie do takich badań językoznawców.

Zgodnie z poglądami socjologów literatury, utwór literacki jest komunikatem. Wraz z innymi wypowiedziami prasowymi tworzy zespół komunikatów. „Rozpatrując czasopismo — pisze Janusz Lalewicz, trzeba uwzględnić od razu całość tego, co przekazywane oraz wymiar czasowy przekazu, pojedynczy komunikat występuje bowiem jako składnik przekazu, a nie jako samodzielny przekaz; przekaz zaś wyłącznie jako element ciągu przekazów —”³¹. Autor ten zwraca uwagę, że w prasie nie występuje luźny zestaw jednolitych komunikatów, jak w antologii, lecz zorganizowany układ zróżnicowanych formalnie i funkcjonalnie różnorodnych wypowiedzi. Inaczej zatem należy traktować utwór literacki wydany w formie książkowej, w zbiorze, antologii, a wydrukowany w prasie. Traci on bowiem samodzielność i staje się segmentem uporządkowanej całości. Z punktu widzenia odbioru nie jest to jednak uporządkowanie nieodwracalne, odbiorca bowiem dokonuje sam selekcji i hierarchizacji w odbiorze³².

Badania nad prasą dawną nie pozwalają zrekonstruować procesu odbioru. Można jedynie analizować współzależność poszczególnych wypowiedzi, ich tonu, formy, a przede wszystkim tematyki. Mogą występować bloki wypowiedzi dotyczące tej samej tematyki. Bywa też, że artykuł publicystyczny jest komentarzem do utworu literackiego, co szczególnie jest widoczne w prasie okresu plebiscytu³³.

Jeśli mówimy o traktowaniu gazety czy czasopisma jako całości, to badaniami należy objąć uporządkowanie treści, a więc strukturę. Nasuwa się wówczas pytanie, jaki był ogólny plan pisma, jakie miejsce zajmuje zawar-

30 M. Rubiec-Masalska, *Adresaci i czytelnicy «Kroniki Wiadomości Krajowych i Zagranicznych» jako współautorzy programu i ewolucji pisma*, Instytut Badań Literackich, Warszawa 1979, materiał powielony.

31 J. Lalewicz, *Komunikacja językowa i literatura*, Wrocław 1975, s. 136.

32 Z. Bauer, *Treści ideowo-kulturalne w magazynie ilustrowanym. Niektóre zagadnienia metodologii badań*, w: *Materiały z sesji IBL-PAN «Społeczne uwarunkowania instytucjonalne życia literackiego»*, Olsztyn 1977.

33 Zob. np. *Przyjaciel Rodziny*, 1901, nr 21 zawierający fragment *Grażyny* A. Mickiewicza, mowę posła Jana Bażyńskiego do króla Kazimierza Jagiellończyka, polemikę z „Pruskim Przyjacielem Ludu” na temat oceny Zakonu, rycinę przedstawiającą rycerzy polskich spod Grunwaldu, plan bitwy grunwaldzkiej i podobiznę A. Mickiewicza. Bloki tematyczne występowały w numerach poświęconych świętom kościelnym, ważnym wydarzeniom politycznym itp.

tość literacka, np. „odcinek”. Miejsce „odcinka”, na który składała się powieść, małe formy narracyjne, opracowania popularnonaukowe, gawędy, a nawet kazania jest w „Gazecie Olsztyńskiej” prawie niezmiennie. Najczęściej znajduje się on, oddzielony kreską, na drugiej stronie pisma. Zdarzają się jednak odstępstwa od tej zasady. W roku 1918 powieść historyczną *Bezimienna* drukowano na stronie czwartej, obok reklamy i ogłoszeń. Na tej stronie zamieszczono też w roku 1919 *Hrabiego Monte Christo*. Na stałym miejscu drukowano *Pożary i zgłiszcza* Marii Rodziewiczówny i *Placówkę* Bolesława Prusa. Podobny plan miał i „Mazur”. Na stronie pierwszej znajdowały się treści najważniejsze: artykuły religijne, artykuł wstępny, listy do redakcji o charakterze politycznym. Od września 1912 drukowano na tej stronie odcinki *W Pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza, a więc niezgodnie z przyjętym planem pisma. Przesunięcia te tłumaczą się w przypadku „Gazety Olsztyńskiej” walką polityczną lat 1918—1919, wypełniającą trzy pierwsze strony, w „Mazurze” — znaczeniem jakie dla zdobycia odbiorcy miały atrakcyjniejsze publikacje.

Specyfika przedmiotu badań i przyjęta koncepcja rozpatrywania zawartości literackiej na tle innych wypowiedzi, rzutuje na metody i techniki badań. Omówiono już wcześniej możliwość stosowania przyjętej w prasoznawstwie kategoryzacji wypowiedzi prasowych. Należy też zastanowić się nad statystyczną analizą zawartości i w ogóle badaniami ilościowymi.

Mimo iż niektórzy badacze (np. Zenon Kmieciak) wątpią w celowość stosowania analizy statystycznej³⁴, jest ona, co potwierdziły badania, niezbędna przy określaniu miejsca i roli zawartości literackiej w danym piśmie. Można ją niestety stosować jedynie do tych pism i roczników, które pozwalają na ustalenie regularnych interwałów, tzn. na dobór próbek reprezentatywnych dla danego miesiąca, rocznika i całości pisma. Zachowane zbiory „Gazety Olsztyńskiej” z lat 1886—1913, 1921—1922, 1936—1938 pozwalają na prowadzenie tego typu badań. Podobnie analizowano zawartość „Gazety Polskiej dla Powiatów Nadwiślańskich” i innych pism.

Ma natomiast rację Z. Kmieciak twierdząc, że badania ilościowe mogą być tylko wstępem do jakościowych. Dla zawartości literackiej podstawą badań ilościowo-jakościowych jest rejestr wszystkich utworów i materiałów. O takiej perspektywie metodologicznej pisze w swoim artykule Oskar Czarnik³⁵. Wykonanie rejestru, a następnie interpretacja całego repertuaru literackiego pozwolą odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu literatura dopomagała gazetce oddziaływać na odbiorcę dzięki elementom ideowym, artystycznym czasem ludycznym.

Inne perspektywy otwiera koncepcja rozpatrywania prasy w związku z całością życia kulturalnego. Słaby rozwój kultury polskiej na Warmii i Mazurach powodowany był nie tylko prowincjonalizmem, lecz głównie urzędowym ograniczaniem jej instytucji. Brak środowiska literackiego sprawiał, że rozwijały się przede wszystkim instytucje i formy odbioru³⁶. Pole za-

34 Z. Kmieciak, *Monografie czasopism polskich XIX i XX wieku*. Kwartalnik Historii Prasy Polskiej, 1980, nr 2.

35 O. S. Czarnik, *Proza artystyczna a prasa codzienna. Uwagi historyczne i rozważania o metodzie badań*, Kwartalnik Historii Prasy Polskiej, 1979, nr 1; tenże, *Literatura w prasie codziennej. Wzorce fabularne sensoryjnych powieści w odcinkach z lat 1918—1926*, Kwartalnik Historii Prasy Polskiej, 1979, nr 3.

36 Problemy ośrodka czasowo-przestrzennego omawia K. Dmitruk, *Życie literackie a przestrzenny układ kultury*, w: *Biografia—geografia—kultura literacka*, red. J. Ziomek i J. Sła-

interesowań badawczych przesuwają się z nadawcy na odbiorcę, na instytucje pośrednika, związane z drukiem (firmy wydawnicze i wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czytelnice, prasa) oraz przekazem audytywnym (teatr i zespoły amatorskie, spotkania autorskie, recytacje na zebraniach, wieczach itp.)³⁷. W kontekście życia kulturalnego można spróbować odpowiedzieć na pytanie o miejsce i rolę prasy w upowszechnieniu literatury polskiej. Czy była to rola dominująca? Rozpatrywać więc można różnorodne sytuacje komunikacyjne odbioru gazety, czasopisma, kalendarza.

Oprócz sygnalizowanych tu problemów badawczych należy też podnieść znaczenie konfrontacji polskiej prasy tych regionów z niemiecką.

Zakończenie drugiego etapu omawianych badań i opracowanie zawartości literackiej poszczególnych pism pozwoli przystąpić do pracy nad ujęciem monograficznym wybranych kwestii, np. recepcji literatury polskiej w poszczególnych okresach historii Mazur i Warmii, zawartości w określonym typie prasy itp. Przedmiotem studiów stanie się sama prasa.

Na opracowanie czekają też niektóre problemy szczegółowe, m.in. funkcjonowanie modeli literatury w prasie Warmii, Mazur i Powiśla, lub też klimat wewnętrzny gazet i czasopism, jako przejaw współautorstwa adresatów i czytelników w kształtowaniu programu pisma.

Efektom tych badań może być udział w pracy nad pełną syntezą dziejów prasy polskiej na Warmii i Mazurach.

DER LITERARISCHE INHALT DER POLNISCHEN PRESSE IN ERMLAND,
MASUREN UND WEICHSELGEBIET IM XIX UND ANFÄNGEN DES XX JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die Abhandlung betrifft Untersuchungen über die Geschichte der Presse in Ermland, Masuren und dem Weichselgebiet in den Jahren 1842—1939. Nach Zusammenstellung einer Kartei mit Berücksichtigung der literarischen Inhalte in Zeitungen, Zeitschriften selbstständigen und nichtselbstständigen Beilagen sowie Kalendern, unternahm man an die Bearbeitung der literarischen Inhalte und ausführlichen Probleme der jeweiligen Zeitschriften. Im Laufe dieser Arbeiten traten zahlreiche Fragen methodologischer Natur hervor. Die bisherigen Vorschläge der Presseuntersuchungen mussten ernstlich abgeändert werden. In den hier vorliegenden Untersuchungen wurde die Konzeption angenommen, die literarischen Inhalte folgendermassen zu erörtern: in Hinsicht und Verbindung mit den Ganzen der Zeitschrift, ihren Programmen, empfänger, dem inneren Klima, Struktur, als Kommunique in der Gruppe von Kommunikues. Im weiteren Verlauf wurde die Eigenart der literarischen Inhalte der Presse Ermlands, Masurens und des Weichselgebietes im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts behandelt. Angekündigt wurden verschiedene Forschungstypen betreffs u.A. des Fungierens in der Presse bestimmter Muster der Literatur, Übereinstimmung des Textes mit dem Original, Popularität gewisser Verfasser, Schöpfungsform und Mittel.

Man unterstrich die Notwendigkeit, die Presse im Kontext mit dem literarischen Leben in Ermland, Masuren und dem Weichselgebiet zu untersuchen und in Konfrontation der polnischen mit der deutschen Presse.

wiński, Wrocław, 1975, ss. 195—218; tenże, *Literatura—społeczeństwo—przestrzeń. Przemiany układu kultury literackiej*, Wrocław i in. 1980; E. Polanowski, *Problematyka badań nad życiem literackim ośrodków prowincjonalnych*, w: *Materiały z sesji IBL-PAN «Społeczne uwarunkowania instytucjonalne życia literackiego»*, Olsztyn 1977.

³⁷ J. Stradecki, op. cit., s. 15.